सितसर्षपम् । कुङ्कुमागुरुकर्पूरमदनं रोचनं तथा । चन्दनञ्च तथा मांसीमेलां कुष्ठं तथैव च । कर्पूरपत्रचण्डञ्च जलं निर्यासकाम्बुदम् । शैलेयं बदरं जातो पत्रपुष्पे तथैव च । कालशाकं तथा पृक्कां देवीं पर्णकमेव च । वचां धात्रीं समञ्जिष्ठां तुरुष्कं मङ्गलाष्टकम् । दूर्व्वां मोहनिकां भद्रां शतमूलीं शतावरीम् । पर्णालीं सरलां क्षुद्रां सहदेवीं गजाङ्कुशाम् । पूर्णकोषां सितां पाठां गुञ्जां सुरसिकालसौ । व्यामकं गजदन्तञ्च शतपुष्पां पुनर्णवाम् । ब्राह्मीं देवीं शिवां रुद्रां सर्व्वसन्धानिकां तथा । समाहृत्य शुभानेतान् कलसेषु निधापयेत् । कलसस्य यथा देवान् विधिं शम्भुं गदाधरम् । यथाक्रमं पूजयित्वा शम्भुं मुख्यतया यजेत् । प्रासादेन तु मन्त्रेण शम्भुतन्त्रेण शङ्करम् । प्रथमं पूजयेन्मध्ये नानानैवेद्यवेदनैः" ।

सर्व्वकर्म्मोपयोगिकलसस्थापनविधिः रुद्रकल्पे दर्शितो यथा ओं भूरसीतिमन्त्रेण मण्डलात्पूर्व्वस्यां दिशि भूमिस्पर्शः । ओं ओषधयः समवन्तेति तत्र धान्यपुञ्जीकरणम् । ओं चित्पतिर्म्मा पुनात्विति सप्तभिर्द्दर्भपवित्रैः कलसपवित्रीकरणम् । ओं आजिघ्रेति धान्यपुञ्जोपरि कलसस्थापनम् । ओं स्थिरोभवेति स्थिरीकरणम् । ओं मही द्यौरिति जलेन कलसपूरणम् । ओं या ओषधीरिति तत्र सर्व्वौषधिप्रक्षेपः । ओं व्रीहयश्च म इति धान्यम् । ओं हिरण्यगर्भ इति हिरण्यम् । ओं अश्वत्थे व इति पञ्च पल्लवान् । ओं काण्डात्काण्डादिति दूर्वाः । ओं स्योना पृथिवीति पञ्च सप्त वा मृदश्च दापयेत् । ओं धान्यमसीति पूर्णपात्रे धान्यनिधानम् । ओं पूर्णादर्वीति तस्यैव पूर्णपात्रस्य कलसोपरिनिधानम् । ओं याः फलिनीरिति पूर्णपात्रे नारिकेलादिफलस्थापनम् । ओं सुजात इति वासोयुग्मेन वाससा वा पवित्रेण वा कलससंवेष्टनम् । ततः कलसे गङ्गाद्यावाहनम् "इमं मे गङ्गे ! यमुने ! सरस्वति ! सिताऽसिते सरितौ ! पावका नः सरस्वती । ओं अश्वावतीर्गोमतीः । ओं पञ्चनद्यः । ओं "प्रपद्ये वरुणं देवं यादसांपतिमीश्वरम् । याचितं देहि मे तीर्थं सर्व्वपापापनुत्तये" । ओं "गङ्गे ! त्वं सर्व्वतीर्थानामाश्रयोऽसि यतस्ततः । यजमानाभिषेकार्थमेहि पापं विनाशय" । "तापनि ! यमुने ! देवि ! त्रिषु लोकेषु विश्रुते ! यजमानाभिषेकार्थमेहि पापं विनाशय । सरस्वति ! नमस्तुभ्यं महेश्वरि ! हरिप्रिये ! । यजमानाभिषेकार्थमे हि पापं व्यपोह वै" इति मन्त्रैः ओं कलसस्य मुखे विष्णुरित्यादिकैः प्रसन्नोभव सर्व्वदेत्यन्तैर्मन्त्रैश्चावाहनम् । ओं मनोजूतिरितिमन्त्रान्ते "कलस ! सुप्रतिष्ठितोभवेति प्रतिष्ठा । ततोगन्धादिभिः कलसपूजनम्" ।

अत्र प्रतीकमात्रं प्रदर्शितम् समग्रमन्त्राश्च मत्कृततुलादानादिपद्धतौ २२ पृष्ठादौ ज्ञेयाः । अत्र शाखिभेदात् मन्त्रभेदास्तु तत्तद्ग्रन्थेऽवधेयाः नवरात्रे कलसस्थापने विशेषः नि०सि० उक्तो यथा । भार्गवार्चनदीपिकायां देवीपुराणे "त्वाष्ट्रवैधृतियुक्ता चेत् प्रतिपन्नाम्बिकार्चने । तयोरन्ते विधातव्य कलसारोपणं गुहेति" । चित्रावैधृतियुतापि द्वितीयायुता चेत् सैव ग्राह्येत्युक्तं दुर्गोत्सवे । "भद्रान्विता चेत् प्रतिपत्तु लभ्यते विरुद्धयोगैरपि सङ्गता सती । सैवापराह्णे विबुधैर्विधेया स्त्रीपुत्रराज्यादिविवृद्धिहेतुरिति" । यदा तु वैधृत्यादिपरिहारेण प्रतिपन्न लभ्यते । तदोक्तं तत्रैव कात्यायनेन । "प्रतिपद्याश्विने मासि भवेत् वैधृतिचित्रयोः । आद्यपादौ परित्यज्य प्रारभेन्नवरात्रकमिति" । भविष्येऽपि चित्रावैधृतिसंपूर्णाप्रतिपच्चेद्भवेन्नृप ! । त्याज्या अंशास्त्रयस्त्वाद्यास्तुरीयेऽंशे तु पूजनमिति" । रुद्रयामलेऽपि "वैधृतौ पुत्रनाशः स्याच्चित्रायां धननाशनम् । तस्मान्न स्थापयेत्कुम्भं चित्रायां वैधृतौ तथा । संपूर्णा प्रतिपद्देव ! चित्रायुक्ता यदा भवेत् । वैधृत्या वापि युक्ता स्यात्तदा मध्यन्दिने रवौ । अभिजित्तु मुहूर्त्तं यत्तत्र स्थापनमिष्यते" । "इदं कलसस्थापनं रात्रौ न कार्य्यम् । "न रात्रौ स्थापनं कार्य्यं न च कुम्भाभिषेचनमिति" मात्स्योक्तेः "भास्करोदयमारभ्य यावत्तु दश नाडिकाः । प्रातः काल इति प्रोक्तः स्थापनारोपणादिषु" इति विष्णुधर्मोक्तेश्च । रुद्रयामले "स्नानं माङ्गलिकं कृत्वा ततो देवीं प्रपूजयेत् । शुभाभिर्मृत्तिकाभिश्च पूर्वं कृत्वा तु वेदिकाम् । यवान्वै वापयेत्तत्र गोधूमैश्चापि संयुतान् । तत्र संस्थापयेत्कुम्भं विधिना मन्त्रपूर्वकम् । सौवर्णं राजतं वापि ताम्रं मृण्मयमेव वेति" । "कलसं जलसंभृतं पुरः" नैष० ।

कलसि स्त्री केन लसति लस-इन् । १ घटे २पृश्निपर्ण्याञ्च (चाकुलिया) हेम० । कृदिकारान्तत्वात् वा ङीप् कलसीत्युभयत्र "अलम्बितकर्णशष्कुलीकलसीकं रचयन्नवोचत" नैष० ।

कलह पुं न० कलं कामं हन्त्यत्र हन-बा० आधारे ड । अर्द्ध-